

Heidegger mot moderniteten – en instruktiv förbrytelse?

Erik Hallstensson

Ur ett högt flygande fågelperspektiv på det korta 1900-talet kan det verka märkligt att publiceringen av Martin Heideggers anteckningsböcker, de så kallade svarta häftena, fått så mycket uppmärksamhet. Innehållet i de svarta vaxhäftena, ett slags renskrivna filosofiska dagböcker, började ges ut 2014 och är den senaste och sannolikt sista större delen av Heideggers samlade verk.¹ Vid det här laget är många filosofers sympatiserande med olika totalitära partier och statsapparater välkända. Heideggers deltagande i det nazistiska maktövertagandet genom att 1934 låta sig utses till rektor över universitetet i Freiburg är inte heller unikt bland filosofer (eller andra intellektuella). Det tio månader långa ämbetsinnehavet, som slutade med att Heidegger sade upp sig, har debatterats i vågor i en filosofisk offentlighet åtminstone sedan det tal Heidegger höll vid sitt tillträde publicerats. Denna debatt har fått delvis ny näring av innehållet i häftena. Mer uppseendeväckande är de samband mellan Heideggers filosofi och den inflytelserika antisemitiska västerländska tanketradition som häftena lägger fram i ljuset. Debatten om dessa samband har varit omfattande och stundtals hätsk, framför allt i Tyskland och Frankrike. Här ska några bidrag till den presenteras, undersökas och värderas.

Fyra volymer, av planerade sju, av häftena har publicerats mellan 2014 och början av 2021. De fyra volymerna täcker åren 1931 till 1941. Det är kvantitativt och kvalitativt omfångsrika böcker. Därför måste

1. Hänvisningar ges till samlingsvolymernas egen paginering, och alltså inte till de enskilda häftenas ursprungliga paginering, som också finns angiven i den samlade verkutgåvan. De enskilda volymerna förkortas till GA och deras ordningstal i samlingsutgåvan.

Redan i Heideggers enda offentliga intervju efter andra världskriget började hans tidigare skrifers filologiska vederhäftighet ifrågasättas. Av utrymmesskäl har ingen hänsyn till dessa frågor tagits här, men en erinran är på sin plats (se Heidegger 1981, Søbye 2019 och Babich 2016).

Alla översättningar är författarens egna. Inga ansatser att följa Heideggers till svenska översatta terminologi i Ruin 2005 eller i de olika översättningarna av *Vara och tid* har gjorts. Det huvudsakliga skälet är att häftena är skrivna när Heidegger själv anser att han distanserar sig från *Vara och tid*. Terminologin i häftena kan alltså inte utan vidare anses vara utbytbar med den i *Vara och tid*.

frågan om Heideggers filosofiska antisemitism preciseras. Många försök att förstå Heideggers anteckningar har redan gjorts sedan häftena började komma ut. Hur mycket nazist var egentligen Heidegger? Har hans antisemitism något, och i så fall vilket, samband med hans publicerade filosofi som inte nämner någon sådan? Mindre uppmärksamhet har ägnats åt de begreppsliga sambanden mellan Heideggers kritik av moderniteten och hans antisemitiska anteckningar i häftena. De bidrag till Heideggerdebatten som här tas upp värderas i ljuset av det här problemet.

Senast efter det första världskrigets industrialiserade krigföring har det västeuropeiska sättet att leva på kommit i kris. Vad som är sant om den värld som människorna både innebor och skapar är satt i fråga. Symptomen på denna kris är kalkylerandets utbytbarhet, organisationstänkandet, den ohanterbara hastigheten, anpassningen av kulturen till masskonsumtion och masseestetik. Förhållanden till den mänskliga existensen som sådan vulgariseras. Kalkylerandet är nära förbundet med en närvarometafysik, där naturen betraktas som något som är till hands för människor att mäta och därmed bemäktiga sig. Naturvetenskaperna teknifieras, humaniora blir till instrument för politik och världsåskådning, rättsvetenskapen görs överflödigt, medicinen snävas in till biologisk teknik, teologin blir meningslös och universiteten blir en byråkratisk angelägenhet för senkomna viktigpettrar. Kulturen är lika med inrättandet av gigantiska upplevelsemaskiner. Människans svar på frågor om vem hon är övertas av mekaniseringens effekter. Fler eller färre av de här idéerna kan kännas igen hos många modernitetskritiker.

Det kulturkritiska svepet ovan innehåller många idéer som i grader delas av olika kritiker, i olika ändrar av den politiska skalan. Det är dock Heideggers syn på sin samtid som återges i det förra stycket.² Michael Fagenblat sammanfattar det filosofiska tänkande som Heidegger menar bereder väg för senare dagars kulturkris: Platonismens abstraktion, Cartesianismens grundande av den säkra kunskapen i ett subjekt, nykantianismens individualism och idealism och scientismens utbyte av mänsklig historia och sanning till teknikens historia och mätbarhet (Fagenblat 2016, s. 148).

Heidegger ägnar särskild uppmärksamhet åt vilka som i synnerhet driver fram krisen:

2. Den sammanfattande listan med diagnostiska begrepp är hämtad från Vallega-Neu 2016, s. 131. GA 94, s. 38, s. 48–51, s. 199, s. 365–66; GA 95, s. 1, s. 39.

Judenhetens tillfälliga maktökning har däremot sin grund i att västerlandets metafysik, särskilt i dess moderna utveckling, erbjuder ansatsläget för utbredningen av en annars tom rationalitet och beräkningsfäihighet, som på sådana vägar skaffar fram en tillflykt i 'anden', utan att kunna fatta de förborgade beslutsområdena utifrån sig självt. Ju ursprungligare och ju mer inledande de framtida frågorna och besluten blir, desto mer otillgängliga blir de för denna 'ras'. (GA 96, s. 46. Heideggers egna citationstecken.)

Judarna 'lever' med sin utpräglad räknemässiga begåvning redan sedan länge efter rasprincipen, varför de också som häftigast motsätter sig dess oinskränkta tillämpning. Inrättandet av raslig uppfostran stammar inte ur 'livet' självt, utan ur övermannandet av livet med intrigmakeri [*die Machenschaft*]. Vad de driver fram med en sådan planering är en *fullständig avrasifiering* av folken genom att spänna dem framför ett inrättande av allt varande som är likadant uppbyggt och av samma snitt. Med avrasifieringen går folkens självförfrämligande mot ett enda – förlusten av historien – alltså av Varats beslutsområden. (GA 96, s. 56. Heideggers egen kursivering.)

Hur kan en tänkande människa läsa Heideggers filosofi, inbegripet innehållet i häftena? Heideggers kulturkritik innefattar en antisemitism som identifierar judar som bärare av hans filosofiska problem. Det är den övergripande frågan som den stundtals nebulösa Heideggerdebatten handlar om.

Det kan inte vara så enkelt som att Heidegger borde utgå ur allt filosofiskt frågeställande. Inget av Heideggers egna filosofiska utkast till svar på problemen tas upp här. Det skulle göra en omfattande tolkning av hans projekt nödvändig, något som utrymmet inte tillåter. Det är ändå klart att hans försök att underminera grunderna för en lång tradition av epistemologi och ontologi är både sofistikerade och relevanta. Det finns heller inget självklart svar på hur tänkare med antisemitiska övertygelser ska fortsätta att läsas och undervisas. Många finns i kursplaner och som klassiker inom olika fält, och kommer av allt att döma att finnas kvar där.³ Christian Fuchs har föreslagit att kritisk medie- och kommunikationsvetenskap ska göra sig av med Heideggers inflytande på fältets teori (Fuchs 2015, s. 74–75). Fuchs utgår från analyser av Heideggers filo-

3. Se bara som några exempel Dummett 1973, s. xii om Gottlob Frege, och mycket av Martin Luther. Se också Svenungsson 2017 om Heideggers inflytande på teologin under 1900-talet.

sofi av Karl Löwith, Victor Farías, Tom Rockmore och Emmanuel Faye (Fuchs 2015, s. 56–57). De anser alla, på filosofiskt skilda sätt, att nazism och antisemitism är kärnan i hela Heideggers filosofi. Faye argumenterade redan innan utgivandet av häftena för att Heideggers böcker ska flyttas från filosofihyllorna till "nazismens och hitlerismens historiska arkiv" (Faye 2009, s. 318–19).

Fuchs diskvalificerar flera strategier som han menar har använts för att försvara Heidegger: Den oinitierade kan inte förstå helheten; Heideggers politik och filosofi överlappar egentligen inte varandra; Heidegger var bara anhängare av den nazistiska ideologin under sin tid som universitetsrektor; Heidegger försvarade vissa judar och var begreppsligt emot nazismen (Fuchs 2015 64–65). Citaten ovan ur häftena räcker för att ge Fuchs rätt mot ytliga apologier av den här typen. Det finns å andra sidan också skäl att snarare intensifiera det seriösa studiet av Heidegger. Frågan som Fuchs inte ställer på något förutsättningslöst sätt är den här: Varför, filosofiskt förstått, glider Heideggers antisemitism så lätt in i en kritik av moderniteten som använder begrepp som "rotlöshet", "teknifiering", "utbytbarhet" och "mekanisering"? Som Sander L. Gilman visat har judar åtminstone sedan upplysningen bildat figurer i debatterna om det över- eller utanförnationella, och därmed i föreställningar om vad som är rotat och rotlöst (Gilman 2017, s. 19ff). Idéhistoriskt går det naturligtvis att hävda att just Heideggers kritik har sina rötter i radikalkonservativa tankeströmningar från 1900-talets början.⁴ Därifrån utvecklar Heidegger idéerna vidare i sitt filosofiska projekt. Frågan blir då denna: Om en kritik av moderniteten vill utgå från de här begreppen, utan att Heidegger får ge dem deras betydelse, vad kan de då betyda? Om Heidegger ansåg att till exempel rotlöshet betyder att det finns rotade och rotlösa, hur ser den indelningen ut i en annan kritiks avsiktliga och oavsiktliga användning av sådana begrepp? Vilka driver teknifieringen? Hur går det till? Innehåller kritiken också andra som är sårbara för den?

En kritik av moderniteten som vill ta ett större ansvar för idéernas konsekvenser än vad Heidegger gjorde bör informeras av en läsning av Heidegger. Hans inpassande av sin filosofi i samtidens katastrofala politik borde leda till en för modernitetskritiken självkritisk fråga: Var i denna samtids politiska indelning av människor passar en annan modernitetskritik in? Heidegger ser i häftena runt tiden för rektoratet nazismen som en möjlighet till förverkligande av sina filosofiska idéer

4. Carl-Göran Heidegren (med flera) har kartlagt denna miljö (Heidegren 2019).

(GA 94, s. 111ff). Denna förväntan förbyts snabbt i stor besvikelse. Hela vidden av detta är inte klarlagt, bland annat eftersom Heideggers hela kvarlåtenskap inte är allmänt tillgänglig (GA 94, s. 144–60).

Ett exempel på att inte ta ansvar för en filosofisk modernitetskritik är Friedrich-Wilhelm von Herrmanns påståenden om häftenas roll i Heideggers filosofiska bana. De begrepp Heidegger använder, menar von Herrmann, är sådana med vilka Heidegger "karaktäriserar den *nyaste nya tidens anda* och därmed *nutiden*, såvitt denna tidsålder huvudsakligen förstår sig själv utifrån de matematiska naturvetenskapernas och den moderna teknologins anda" (Von Herrmann 2016, s. 91, Von Herrmanns egen kursivering). Detta är enligt von Herrmann uppenbart för den som noggrant arbetat sig igenom Heideggers huvudsakliga, delvis publicerade, texter. "Med andra ord", fortsätter von Herrmann, "när Heidegger karaktäriserar 'den internationella judendomens' anda inkluderar han den i samtidens dito. Det måste förstås som en reflex av den då dominerande tidsandan att Heidegger specifikt nämner och kritiserar 'världsjudendomen', även om den operationella karaktäriseringen också används om den allmänna moderna andan i nutiden" (Von Herrmann 2016, s. 91–92). Heidegger är alltså inte antisemit, enligt von Herrmann.

Von Herrmann försöker förskjuta frågan om Heidegger och antisemitismen till att handla om filosofers ansvar för och förmåga att tänka emot deras filosofiska och politiska samtid. Det är en svår och omfattande fråga som alltid är värd att ställa, inte minst till Heidegger. Den erbjuder ytterligare en möjlighet till filosofisk självkritik. Även om svaret på den frågan skulle vara att ingen på något sätt kan förväntas vara immun mot sin samtids vidrigheter, fungerar inte von Herrmanns apologi. Låt det vara givet att Heideggers anteckningar är vad von Herrmann säger att de är: en del av hans långa projekt att kritisera hela den samtida moderniteten. Varför är då just judar föremål för utpekande, som modernitetens problems särskilda bärare och iscensättare? Med von Herrmanns språkbruk: Om den moderna tidens anda finns i Heideggers (och vårt) samtida samhälle, varför utpeka just judar? Heidegger anser att det finns ett särskilt judiskt sätt att vara (här använder jag mig inte av hans egen terminologi) som i högre grad än hos andra människor är rotlöst, kalkylerande, intrigant och så vidare. Det är inte en karaktärisering av en tidsanda, utan Heideggers egna antisemitiska karaktärologi som Peter Trawny har rätt ut (Trawny 2014).

Ett annat exempel, inte på ansvarslöshet utan på hur poängen ovan om modernitetskritikens begreppsvärld kan vara produktiv, är Ba-

bette Babichs framkastade tanke om Heideggers begrepp. Det nyaste nya, säger Heidegger, har övergett kraften att fatta beslut om människans grundläggande frågor till förmån för ett grundlöst påträngande och inträngande i hela livet (GA 96, s. 272). Heideggers kritik i häftena av medietekniken borde läsas och användas för att förstå Twitter och Youtube, säger Babich i en passus (Babich 2016, s. 76). När det här skrivs påstår *Dagens Nyheter* att den kvinna som sköts till döds av poliser när hon stormade Kapitolium i Washington återgav apokalyptiska konspirationsteorier i sina sociala medier (Dahl 2021). Det grundlösa på- och inträngandet (som Heidegger problematiserar på 1930-talet) kan inleda ett filosofiskt utforskande av medier, sociala som asociala. För den som tar sig an ett sådant projekt står en mycket komplicerad filosofisk bakgrund till förfogande, i häftena och i andra Heideggertexter. Där och då måste alltså även frågan ställas om var denna skjutna 35-åring passar in i någon filosofisk slutsats. Är hon någon vars värld invaderats av de sociala mediernas konspirativa lögner? Naturligtvis görs här inga jämförelser mellan vad Heidegger skriver och säger om judar och de som bröt sig in i USA:s parlament. Poängen är teoretisk, och uppmanar till en rörelse från teoretisering till konsekvenser i de sammanhang som modernitetskritiken inte kan undvika, moderniteten själv.

För Heidegger är det inte någon slump att rotlöshet, reduktivt kalkyltänkande och så vidare kan appliceras på särskilt utpekade personer. Heidegger är utan tvivel antisemit åtminstone vid tiden för de hittills utgivna häftena. Frågan är vad dessa modernitetskritiska begrepp kan betyda, och vilka de pekar ut i samtiden.

Litteratur

- Babich, Babette. 2016. "Heidegger's Black Night: The *Nachlass* and Its *Wirkungsgeschichte*". I Farin och Malpas, s. 59–86.
- Dahl, Amanda. 2021. "Kvinnan som sköts i Kapitolium: En krigsveteran som röstat på Obama". *Dagens Nyheter*, 2021-01-09. <https://www.dn.se/varlden/kvinnan-som-skots-i-kapitolium-en-krigsveteran-som-rostat-pa-obama/>
- Dummett, Michael. 1973. *Frege: Philosophy of Language*. New York: Harper & Row.
- Fagenblat, Michael. 2016. "'Heidegger' and the Jews". I Farin och Malpas, s. 145–68.
- Farin, Ingo och Jeff Malpas, red. 2016. *Reading Heidegger's Black Notebooks 1931–1941*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Farin, Ingo och Jeff Malpas. 2016. "Introduction". I Farin och Malpas, s. ix–xiv.
- Faye, Emmanuel. 2009. *Heidegger: The Introduction of Nazism into Philosophy*. New Haven: Yale University Press.

- Fuchs, Christian. 2015. "Martin Heidegger's Anti-Semitism: Philosophy of Technology and the Media in the Light of the Black Notebooks", *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 13, nr 1, s. 55–78.
- Gilman, Sander L. 2017. "Cosmopolitan Jews vs. Jewish Nomads". I Andrew J. Mitchell och Peter Trawny (red.). *Heidegger's Black Notebooks*. New York: Columbia University Press.
- Heidegger, Martin. 2014. *Gesamtausgabe*, Band 94, *Überlegungen II–VI*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. 2014. *Gesamtausgabe*, Band 95, *Überlegungen VII–XI*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. 2014. *Gesamtausgabe*, Band 96, *Überlegungen VII–XI*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. (1966) 1981. "Intervju med Der Spiegel". *Insikt och handling*, nr 3/4, s. 121–49.
- Heidegren, Carl-Göran. 2019. "Konservatismens, nationalismens och ungdomens radikalisering under Weimarrepubliken". I Storm Torjussen och Berdinesen, s. 221–42.
- von Herrmann, Friedrich-Wilhelm. 2016. "The Role of Martin Heidegger's *Notebooks* within His Oeuvre". I Farin och Malpas, s. 89–94.
- Malpas, Jeff. 2016. "On the Philosophical Reading of Heidegger: Situating the *Black Notebooks*". I Farin och Malpas, s. 3–22.
- Ruin, Hans. 2005. *Kommentar till Heideggers Varat och tiden*. Stockholm: Södertörn Philosophical Studies.
- Storm Torjussen, Lars Petter och Hein Berdinesen, red. 2019. *Heideggers testamente: Filosofien, nazismen og de svarte heftene*. Oslo: Dreyers forlag.
- Svenungsson, Jayne. 2017. "Introduction: Heidegger and Theology after the Black Notebooks". I *Heidegger's Black Notebooks and the Future of Theology*, red. Mårten Björk och Jayne Svenungsson. London: Palgrave Macmillan.
- Søbye, Espen. 2019. "Litterär existens tilendebrakt". I Storm Torjussen och Berdinesen.
- Trawny, Peter. 2014. *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung*. Frankfurt, Main: Vittorio Klostermann.
- Vallega-Neu, Daniela. 2016. "The *Black Notebooks* and Heidegger's Writings on the Event (1936–1942)". I Farin och Malpas, s. 127–42.